

ПРИНЦИП МІРИ – ОДИН ІЗ ПРИНЦИПІВ ОФОРМЛЕННЯ БУТТЯ У ДОСОКРАТИВСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

© Паньків О.В., 2004

Аналізується принцип міри, яким послуговувалася досократівська філософія. Цей принцип трактувався насамперед як онтологічний принцип, що виражав спосіб існування буття, структурну побудову, особливий спосіб впорядкування всього існуючого. Зроблено акцент на значущості цього принципу і у гносеологічному плані, як важливого пізнавального засобу у теоретичному засвоєнні світу та природи.

This article is devoted to the analysis of the principle of measure, which was used by the pre-socratic philosophy. This principle is treated first of all as the ontological principle, that expressed the way of existence of the being, structural building and a special way of organizing of all existing. The accent was made on the meaningfulness of that principle in gnoseological aspect as an important cognitive means in theoretical mastering of the world and nature.

У скарбниці людської цивілізації навіки одним із чи не найяскравіших її здобутків залишалася старогрецька філософія. Саме вона стала тією відкритою книгою, з якої впродовж віків постійно черпає свої ідеї уся світова філософська думка, в тому числі і українська філософія, що сьогодні робить перший самостійний крок у сучасному духовному просторі. Ранній (досократівський) період розвитку старогрецької філософії має досить багату дослідницьку традицію. Йдеться про достатньо ґрунтовні і серйозні роботи відомих істориків філософії, таких як Лосев А.Ф., Кессіді Ф.Х., Лурье С.Я., Чанишев А.Н. та багато інших авторів, в яких загальні проблеми розвитку ранньої грецької філософії знайшли широке тлумачення та осмислення. Однак питання онтологічного та гносеологічного плану розглядаються досить побіжно. У цьому разі ми звертаємо увагу на один із принципів оформлення буття, який відіграв немаловажну роль у створенні першої теоретичної концепції буття у давньогрецькій філософії.

Метою цієї роботи є аналіз принципу міри, розкриття його значущості як в онтологічному, так і в гносеологічному плані, як важливого засобу у теоретичному засвоєнні світу та природи. Натурфілософія мілетських мислителів, а також і доктрини пізніших філософів, які творили після них, формувалися і визрівали у конкретному інтелектуально-духовному та соціально-політичному просторі

тогочасного життя людини, який формував зміст та сутність перших рефлексій про світ та природу і представляв філософію першою теоретичною концепцією існуючого буття. Саме в цих рамках і було виокремлено найвище онтологічне поняття – поняття космосу, що був представлений як щось єдине, цілісне, живе, оформлене і досконале. Саме цей космос фактично відразу стає головним об'єктом їх наукових розмислів і теоретичних пошуків. Вже перші філософи фіксують той важливий момент, що він є своєрідною пластичною фігурою, яка має певні чітко окреслені параметри свого буття: висоту, довжину, ширину; у ньому, як у певний спосіб організованій системі, панує порядок, лад, який забезпечується симетрією частин, гармонією протилежних сил і тенденцій, рівномірним розподілом елементів, ритмом, мірою. Тобто вже перші мислителі зуміли збагнути ідею оформлення космосу, його мірності, структурної впорядкованості, що і приводить їх до виключно важливої проблеми осмислення самих принципів чи засад побудови цього космосу чи то принципів світового порядку взагалі. У цьому разі йтиме мова про принцип міри. Окреслюючи сутність названого принципу, А.Ф. Лосев робить наголос на тому, що принцип міри насамперед “характеризує цілісність речі, в той час, коли усі інші поняття є видовими його визначеннями, приєднують до характеристики цілого кожного разу той чи інший специфічний відтінок” [3, с.13]. У цьому

плані принцип міри несе у собі і суттєве гносеологічне навантаження. Йдеться про те, що пізнання світу відбувається якраз через чітке визначення сутності кожної речі, через віднайдення кількісних і якісних параметрів існуючого. А якраз це і забезпечує міру, яка, як онтологічний принцип, і стає умовою пізнання дійсності.

Звертаючись до проблеми генезису цього принципу, ми повинні підкреслити, що він, як і інші принципи, викристалізовувався у площині реалій суспільно-політичного життя, а також в умовах полісної демократії.

Фактично вже роздуми Солона були покликані встановити певну суспільну гармонію, рівновагу політичних сил, ліквідувати соціальну дисгармонію, політичне нерівноправ'я. У його суспільному ідеалі (*sofrosine*) втілена розсудливість, поміркованість відчуття “золотої середини” – ось формула нової мудрості в практичній поведінці, до чого закликають кожну людину. Лише поміркованість, міра у всьому – у почуттях і діях кожного – забезпечує, на думку цього державного мужа, нормальні соціальні відношення людей у полісі. Порушення ж цього принципу чи точніше соціально-етичних норм веде до суспільного розладу і антисуспільних вчинків, до неправди. Це соціальне відчуття вже досить виразно осмислюється Гомером, Гесіодом, Феонідом, які закликають кожного зберегти у всьому міру, йти за правдою, що є охоронцем якраз соціальної міри.

У нових умовах, в період становлення і формування філософського мислення рання грецька філософія вочевидь використовує вже, наявний соціальний досвід, зокрема і той, що давав уявлення про принцип міри, що ставав поступово засадою організації чи оформлення космосу. Тому рання грецька філософія, вже починаючи від іонійців, починає користуватися принципом міри. Останній, безперечно, був представлений як онтологічна засада буття, в якій проглядаються і важливі гносеологічні можливості.

Міра у трактуванні філософів-досократиків виникає із боротьби протилежних сил і тенденцій, які в кінцевому рахунку об'єднуються у щось гармонійне, прекрасне, ціле, завдяки чому стихійно-необузваний потік буття

стає визначеним ладом, порядком. Міра водночас виступає моментом, коли відбувається вичленовування із сфери безконечного, неокресленого буття чогось конкретного, такого, що має власні параметри, чіткі межі.

Анаксимандр, приймаючи апейрон за першооснову всього існуючого, розглядав його як безконечну і невичерпну матеріальну субстанцію, з якої виникають, народжуються усі матеріальні тіла. Останні є частинами, моментами цієї безконечності, окремими порціями матерії, а тому вони виступають як певна міра, як певний кількісно-якісний, точно визначений “квант” цієї матерії, тобто кожна річ є особливою мірою власної природи, індивідуального “єства” і власного “всезагального”. У цій мірі є своєрідний прояв безкінечного в кінченому, загального в індивідуальному, тобто води, повітря, апейрона – цих першооснов – у кожній окремій речі світу. Адже, як стверджує Анаксимен, “начало всього – безкінечне повітря із якого все виникло, виникає і буде виникати” (А7).

Спостереження над природою дають Анаксимандру можливість встановити певний космічний ритм, лад у природі, адже не випадково він заявив, що речі “несуть кару”, коли переступають межі власних окреслених параметрів буття, порушують міру їх існування чи космічний ритм (В31).

Піфагорейці, прийнявши число як структурний принцип побудови космосу, формують останній, як ми вже зазначали, за законами порядку, краси, добра, гармонії, а тому вони також не можуть обійтися і без принципу міри. За їх міркуванням, космос – це своєрідна геометрична фігура, що охоплює певний простір. Власне космос і є конкретна міра буття, щось вихоплене із безконечного простору і організоване “за зразком числа” (В2), а відтак у ньому існує “співмірність, гармонія усього” (В15).

Міра у піфагорействі виражена конкретним числом і її забезпечують гармонія, пропорція елементів. Філолай стверджує, що увесь світовий лад, усе існуюче є утвореним чи організованим за принципом міри, завдяки чому і настає об'єднання кінченного і безкінечного (В2).

Безперечно у піфагорействі міра має чисто кількісний вираз. Саме вона створила реальну можливість усе вирахувати і, отже, встановити

кількісні координати кожної речі і навіть усього космосу з його гармонією сфер (A16). І тут, як і у всій досократівській філософії, вищою мірою усього чи то мірою мір є сам космос, що втілює в собі гармонію, симетрію, пропорцію та найвищу досконалість (44B142). Тому у цьому разі міра становить об'єктивний принцип світобудови, що має пряме відношення до усього існуючого. Цілком очевидно, що за її допомогою можна збагнути, відчитати спосіб існування світу, його внутрішню побудову. Адже, коли б усе було безмірним (apeira) (B2), про що вже мова йшла, його б було неможливо і пізнати. Міра відтак ще раз заявляє про себе і як про принцип пізнання.

Принцип міри як онтологічну засаду буття знаходимо і у вченні Алкмеона, який також акцентує на тому, що сутність речей розкриває себе чи проявляється через гармонію, ісономію вологого і сухого, теплого і холодного, гіркого і солодкого, а також завдяки мірі, що власно і гарантує нормальне співіснування елементів, їх взаємодію. Це, на його думку, дуже важливо, коли вести мову про людину, а ще точніше – про її здоров'я. Останнє якраз і становить той особливий стан рівноваги, гармонії і міри, що складається у людському організмі між різними елементами чи складовими частинами як тілесними, так і фізіологічними процесами (B4).

Окремо поведемо мову і про принцип міри у філософії Геракліта. Відомий англійський дослідник Г. Кірк зауважує, що у Геракліта ідея космічної міри є фактично визначальною і головною, коли йдеться про космічну побудову [5, с. 35–42]. І, справді, заява філософа по те, що космос не створив жоден із богів і що він є і буде вічно живим вогнем, що в міру спалахує і в міру згасає, засвідчує космотворчу функцію міри, виокремлює останню у надзвичайно важливу онтологічну засаду буття. Через цей принцип Геракліт фактично звертає увагу на існування у світі об'єктивної зони помірності, відповідного ритму усіх космічних процесів і їх окресленої міри, поза яку ніщо не виходить (B94).

Зрештою, саме з цією метою ефеський філософ і вводить таке значуще поняття, як Логос, котрий і забезпечує космічний хід буття,

оцю його мірність, правильність і навіть красу космосу (B124).

Для філософа, який мав діалектичний погляд на світ, важливо було показати, що на фоні постійної зміни, руху вічної течії буття, у ньому водночас існує і відповідна закономірність, певний ритм і міра усіх явищ, процесів. І у цьому разі якраз логос ставав виразником цієї об'єктивної космічної міри, що вочевидь, виражала закономірність всього існуючого, його спосіб існування. “Він (вогонь) розливається як море і отримує свою міру відповідно до того Логосу, як це було раніше, ще до виникнення землі” (B31). Тому ми поділяємо важливу думку Ф.Х. Кессіді, який зазначає, що дух вчення Геракліта засвідчує буття “логосу як безумовного, абсолютного закону, закономірності або міри речей, що перебувають у зміні” [1, с. 82].

Гераклітів принцип міри як онтологічна засада буття сформувався із боротьби, зіткнення протилежностей, суперечностей, що зливаються у щось гармонійне, досконале (B10,53,80). Міра, як засада оформлення і існування світу речей і предметів не виокремлює себе в рамках космічного буття від гармонії, симетрії, рівномірного розподілу, а навпаки, доповнює їх і, отже, зумовлює багатомірність буття чи “прекрасного космосу” (B124,A9).

Принцип міри, як структурно композиційний елемент побудови світу, віднаходимо і в елеатівській філософії. Ксенофан, Парменід, окреслюючи сутність буття, трактують останнє як щось стабільне, як певну єдність однорідного, такого, що само собі тотожне, коли усі його частини є пропорційні, симетричні та гармонійні. Коротко кажучи, це – велика матеріальна куля (A23, A30). Таке буття в елеатизмі і становило найвищу чи абсолютну міру усього існуючого, оскільки виражало граничну довершеність, досконалість, вище якої не можна нічого мислити і уявити собі. І ось тепер, завдяки такому способу існування буття, як вважають елеати, відкривається можливість пізнання наявного буття, для якого існують чіткі параметри самовияву, серед яких, зрозуміло, і є міра.

Виключно важлива роль принципу міри, яка знову ж таки трактується як онтологічна композиційна засада буття, відведена у філосо-

фії Емпедокла, Анаксагора та Демокріта, усі вони, розмірковуючи над космосом як найвищим буттям, і акцентували на необхідності збагнути його структурно-композиційну побудову, основні фізичні засади, функції світу як цілого, так і кожної окремої речі, предмета і вже на цій основі пізнати його.

У космосі Емпедокла, наприклад, панують різні сили, тенденції, але, коли у ньому запановує Любов, то цей стан долається і настає момент, коли все стає гармонійним, ритмічним, впорядкованим і таким, що має визначену міру свого буття (B29). Ось чому філософ знову, як і Парменід, називає його “кулею, що звідусіль є рівна собі” (B29) і у ній усунуті всякі протилежності. У нього принцип міри, як і принцип гармонії, значною мірою є засобом окреслення чи індивідуації кожної окремої речі, предмета, що і представлені як окремі сутності (B96, 98, B107). Тому і виходить, що “тіла утворюються за способом поєднання чотирьох елементів у рівних пропорціях” (A78). Тобто лише у подібний спосіб можна досягнути стабільності, міру чи величину як складових компонентів речі, так і її цілої. У нього міра вже виступає як конкретне якісно-кількісне визначення речі, як межа її існування як автономного і специфічного буття.

У Емпедокла принцип міри як структурний засіб побудови космосу має чимало спільного з принципом рівномірного розподілу (isonomia) особливо, коли мова заходить про їх функціональне навантаження. Це добре видно, коли філософ застосовує його по відношенню до мікрокосмосу чи людини. Ось візьмемо вже відомий нам вираз “рівномірне змішування” (“mese krasis”), коли елементи у людському тілі поєднані у відповідний спосіб, завдяки чому сама людина стає розумною (31 A 8,9).

Подібне ж тлумачення міри знаходимо і у Анаксагора. Він, як вже згадувалося, навіть вводить спеціальну космічну силу – Розум (Nus), що став фактором структурної композиції існуючого буття. Як великий упорядник космосу, Розум насамперед забезпечував його досконалість, красу і цим самим робив буття мірним, індивідуально виокремленим та стабільним.

Стверджуючи, що у світі “жодна річ не подібна на іншу” (B12), Анаксагор у цьому

випадку використовує принцип міри як засіб знову ж таки індивідуації всього існуючого, коли гомеомерії складають не хаотичне утворення, а комбінацію, що має міру, пропорцію і гармонію. І хоча, згідно з його теорією, “усе перебуває в усьому,” конкретна річ чи предмет є мірою власних складових, сутністю саме “того, що має перевагу” (B1). Тут не можна не сказати і про те, що сама гомеомерія в Анаксагора є своєрідним субстратом, в якому покладена міра, що становить конкретний “квант” цього типу матерії, є кількісним його виміром. І не випадково гомеомерію філософ називає “сім'ям речей” (B14), а дуже часто і просто “річчю” (B1,4,8,12), підкреслюючи, наприклад, що такі матеріальні утворення як кісті, м'ясо, кров, волосся мають свої готові мінімальні субстанції чи найменшу міру свого буття, що забезпечує їх існування. І нарешті, космос Анаксагора є “єдиним” (A63), тобто він найвища міра буття, міра цілого чи всезагального.

Загальногрецька ідея “все в міру,” яку пронесла уся досократівська філософія як своєрідний імператив, займає вагомe місце і в філософії Демокріта. У його вченні міра також є структурним онтологічним принципом буття, а водночас і засадою, що несе відповідне гносеологічне навантаження. Для Демокріта цей принцип має об'єктивний зміст і універсальний характер, оскільки властивий природі, космосу, кожній речі, а також і мікрокосмосу – людині. Філософ зазначає: “... красивим у усьому є міра; надлишок і нестача мені не подобаються” (B105), бо у випадку порушення міри, відступу від її вимог навіть “найбільш приємне може стати виключно неприємним” (B253).

Зміст демократівського поняття міри можна достатньо чітко прослідкувати на прикладі його розуміння атому. Останній, за словами Демокріта, є чітко окресленою матеріальною часткою, з визначеними кількісними характеристиками – формою, положенням та розташуванням (76A6,7,9). Вони – вічні, незмінні та самостійні сутності (67A13,15). Атом – окрема “порція” матерії, з властивими тільки їм характеристиками, ознаками. “Демократ вважає, що існують настільки малі субстанції,

які недоступні нашим відчуттям. Їм притаманні найрізноманітніші форми і різні параметри, а також (усілякі) відмінності стосовно величини. При цьому одні з них криві, інші – гачкоподібні, одні зігнуті, інші – випуклі, треті мають чисельні відмінності” [4, с. 258].

У трактуванні Демокріта атом і є певною мірою, що виражає граничну, мінімальну величину, мету власної природи, у цьому разі демокритів атом певною мірою нагадує анаксагорове розуміння гомемерій, які також є кількісним виразом певної міри. Що ж стосується світу конкретних речей, які виникають шляхом комбінації різних з’єднань атомів, то вони якраз і є своєрідною мірою, але вже мірою, яка окреслює нову сутність буття неокресленої речі [4, с. 298].

Особливою мірою виступає у Демокріта космос. І, якщо атоми були мірою, що окреслювала нижню мету кожної речі, її мінімальну сутність, граничне буття, то космос, навпаки, становив граничне буття, виражав максимальну сутність буття як цілого. І знову – вже відома для грецької філософії ідея: космос є величезна куля, що відкрита для зору, слуху і пізнання [4, с. 298].

Демокрит, йдучи за попередньою грецькою традицією, визнає принцип міри, співмірності також і виключно важливим морально-етичним принципом, який він відносить до життя людини, її поведінки. На цьому і ґрунтуються його морально-етичні установки. “У людей, – зазначає він, – добрий настрій від поміркованості, збереження міри у поведінці і гармонійного життя” (В191). І далі: “Благорозумність (sofrasine), поміркованість помножують насолоду і роблять задоволення ще сильнішим” (В211). “Дитині, а не дорослому властиво не зберігати міру” (В70).

Принцип міри, нарешті, відіграв незвично важливу роль в античній естетиці, особливо у старогрецькому мистецтві. Адже поняття “канон” (kanon), без якого немислимою є грецька пластика, був якраз втіленням чи виразником міри як норми, а навіть і закону побудови художнього твору. Завдяки йому забезпечувалася досконалість, гармонія, пропорція і краса витворів

мистецтва. “Краса, – згідно з Хризиппом, – ґрунтується на пропорції елементів, частин тіла, тобто пальця до пальця, пальця до долоні, її до ліктя... усіх, усіх частин одна до одної, як це мало місце в Каноні Поліклета” (А3).

У Вітрувія та інших античних авторів знаходимо подібний опис канонів, зокрема архітектурних, які виражали сувору співмірність, пропорційність, симетричність, міру у тих чи інших спорудах (особливо, коли мова заходила про театр і його акустику), що були витвором мистецтва. При цьому греки шукають канон ще і у самій природі, у речах. На їх думку, канон забезпечує реальну, зриму, слухову естетичну насолоду архітектурною спорудою. Як правильно зауважує відомий польський історик філософії Татаркевич, якраз “канон античної архітектури повинен був слугувати не лише очам, але певною мірою і слуху” [6, с.69]. Зрештою, а чи не про гармонію небесних сфер говорив Піфагор, що відкриті для слуху?

Отже, рання грецька філософія виключно широко послугоувалася принципом міри. Вона трактувала його насамперед як онтологічний принцип, що виражав спосіб існування буття, структурну побудову, особливий спосіб впорядкування всього існуючого. Через нього йшло виокремлення кількісно-якісних параметрів кожної речі і предмета, їх індивідуалізація. Водночас міра, як зазначалося, була і засадою морально-етичного життя, поведінки людини у суспільстві, у відношенні до інших людей. Все це робило міру ще і гносеологічним принципом, адже через чітко визначені засади структурної побудови буття кожної речі, предмета через їх відповідне оформлення відкривалася прямо можливість пізнання світу, космосу.

1. Кессиди Ф.Х. *Философские и эстетические взгляды Гераклита Эфесского*. – М., 1963.
2. Лосев А.Ф. *История античной эстетики (ранняя классика)*. – М., 1963.
3. Лосев А.Ф., Шестаков В.П. *История эстетических категорий*. – М., 1965.
4. Лурье С.Я. *Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования*. – Л., 1970.
5. Kirk G.S. *Natural change in Heraklitus, “Mind”*. Edinb. Vol. LX, N237, p. 35–42.
6. *Tatarkiewicz W. Estetyka starożytna*. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962.